

Marco Polo: nojatuolimatkaaja vai Khubilai-kaanin korkea-arvoinen virkamies?

Antti Ruotsala

Marco Polo lähti kotikaupungistaan Venetsiasta yhdessä isänsä Niccolò ja setänsä Maffeon kanssa kohti Kiinaa vuonna 1271. Polot viipyivät matkallaan 24 vuotta, joista todennäköisesti 17 vuotta Kiinassa. Tuosta matkasta syntyi keskiajan nykyään kuuluisin matkakertomus, Marco Polon *Divisament dou Monde*. Aika ajoin on kuitenkin epäilty teoksen aitoutta silminnäkijän kuvauksena.

Kirjailija Italo Calvino kuvaa romaanissaan *Näkymättömät kaupungit* (1972) Khubilai-kaanin ja Marco Polon välisiä keskusteluja. Marco Polo kertoo suurkaunille kaupungeista, joita hän on nähnyt eri puolille tämän valtakuntaa tekemillään tutkimusmatkoilla. Suurkauni sanoo kuitenkin yhtäkkiä: "Sinun kaupunkjesi ei ole olemassa. Ehkä niitä ei koskaan ole oltukaan. Ainakaan niitä ei enää tule olemaan... Miksi valehtelet tataarien keisarille, muukalainen?"

Calvinon teoksessa Marco Polo on sentään Kiinassa, mutta jotkut historioitsijat, sinologit (Kiinan-tutkijat) ja erityisesti saksalaiset mongolistit kuten Herbert Franke ovat tässä suhteessa epäilleet Marco Polon kertomusten aitoutta. Viimeinen ja ehkä kriittisin arvio Marco Polosta Kiinan-kävijänä on englantilaisen sinologin ja Lontoon British Libraryn kiinalaisen osaston johtajan Frances Woodin tutkimus *Did Marco Polo go to China?* (Secker & Warburg, London 1995). Wood käy teoksessaan suoraan asiaan, mutta sen ohessa hän tarjoaa myös pätevän johdatuksen mm. 1200-luvun länsimaiseen maailmankuvaan, Euroopan ja Aasian välisiin suhteisiin sekä tuolloiseen Kiinaan.

Hämärä syntyhistoria

Marco Polon (n. 1254–1324) *Divisament dou Monde* (= Maailman kuvaus) laadittiin todennäköisesti vuonna 1298. Teoksen lyhyen prologin mukaan (muita lähteitä asiasta ei ole) Marco Polo saneli sen genovalaisten sotavankeudessa vankitoverilleen Rustichello Pisalaiselle, kuningas Arthurin tarinoita hyödyntäneelle ritariromanssin kirjoittajalle eli aikansa viihdekirjailijalle. Rustichello kirjoitti teoksiaan laajalle lukijakunnalle kansankielellä, italiansekaisella ranskalla, ja sillä hän kirjasi muistiin myös Marco Polon saneleman teoksen.

Marco Polon teos oli keskiajalla tavattoman suosittu. Se ilmestyi lähes kaikilla Euroopan kielillä ja siitä on jäljitetty 143 käsikirjoitusta sekä varhaista painettua laitosta. Teoksen alkuperäiskäsikirjoitus on kuitenkin kadonnut ja on selvää, että teoksen lukemattomat eri versiot sisältävät runsaasti kopioijien ja kääntäjien sekä käännösvirheitä että väärinkäsityksiä. Marco Poloon on myös liitetty aikojen kuluessa runsaasti kansanomaisia tarinoita vaikkapa siitä, miten hän tuo Kiinasta Italiaan spagetin, raviolin ja jäätelön.

Vuonna 1559 julkaistiin niin ikään venetsialaisen Giovanni Battista Ramusion toimittama Marco Polon teoksen italiansankielinen painettu laitos, josta tuli standardi lähes 400 vuodeksi. Ramusio oli sisällyttänyt teokseen kuitenkin epäautenttista lisämateriaalia saadakseen sen kiinnostavammaksi. Edelleen, hänen editiionsa pohjana ollut 1400-luvun latinankielinen käsikirjoitus on kadonnut. Näin Marco Polo ja hänen teoksensa kaikkoavat yhä kauemmas näköpiiristämme.

Wood kummeksuu, ettei Marco Polon *Divisament dou Monde* ole oikeastaan lajityypiltään matkakertomus. Marco Polo nimittäin pysyttelee teoksessaan lähinnä vain passiivisena raportoijana, eikä tekstin perusteella voi määrittää hänen matkareittejään. Tässä ei ole kuitenkaan mitään ihmeellistä. Teos on nimensä mukaisesti ajalleen tyypillinen systemaattisesti jaoteltu, lähinnä maantieteellis-etnografis-historiallinen kuvaus eikä mikään kronologisesti etenevä, moderni matkakertomus saati matkaopas. Marco Polon venetsialaisen kauppiaan näkökulma on myös saattanut vaikuttaa teoksen muotoon. Kaupalliset painotukset ilmenevät teoksessa mm. siten, että Marco Polo inventoi usein yksityiskohtaisesti näkemisiään kaupunkien ja laajempienkin alueiden tuottamat arvokkaat hyödykkeet sekä luonnonrikkauudet.

Hämentäviä aukkoja

Kun Marco Polon teosta on arvioitu kriittisesti, on oudoksuttu yleensä eniten sitä, että siinä vaietaan monista 1200-luvun kiinalaisen kulttuurin silmiinpistävimmistä ilmenemismuodoista. Erityisesti on hämmästely, että Marco Polo ei kerro mitään teestä eikä samalla tuolloin kaikkialla Kiinassa niin yleisistä teehuoneista. Marco Polo käsittelee kyllä viinejä – ehkä hän italialaisena ei inspiroitunut teestä samalla tavoin. Marco Polo sivuuttaa myös kiinalaisten kirjapainotaidon ja painetut kirjat sekä heidän kirjoitustapansa.

Kiinan muuri, Kiinan arkkitehtoninen erikoisuus, olisi varmasti kiinnostanut läntistä lukijakuntaa, mutta Marco Polo ei mainitse sitä sanallakaan. Wood toteaa tosin itsekin, että osin rappioutunut Kiinan muuri ei ollut tuolloin yhtä vaikuttava näky kuin nykyään. Mongolivaltaa seuranneella Ming-kaudella muuria jatkettiin ja korjattiin ja sitä alettiin päällystää tiilillä. Sitä paitsi Marco Polon aikoina muurilla ei ollut enää entisenlaista puolustuksellista merkitystä.

Keskiajan Euroopassa ihmiset lukivat mielellään kaukaisten kansojen merkillisyyksistä. Siinä mielessä on outoa, että Marco Polo ja ennen kaikkea Rustichello eivät sisällyttäneet teokseensa kuvausta kiinalaisnaisten sidotuista jaloista. 1200-luvulla

tapa oli levinnyt vasta kiinalaisen yläluokan keskuuteen, mutta Marco Polon olisi pitänyt havaita se pitkän Kiinassa oleskelunsa aikana. (Mongolit eivät tosin koskaan omaksuneet tuota tapaa.) Vähemmän huomiotaherättäviä kiinalaisten erikoisia käytänteitä, jotka eivät esiinny teoksessa, ovat mm. merimetsojen hyödyntäminen kalastuksessa sekä kiinalaismiesten viehtymys pitkien sormenkynsien kasvattamiseen. Jälkimmäiset olivat merkki siitä, ettei niiden omistajan tarvinnut tehdä ruumiillista työtä.

Näiden ja myös muutamien muiden vastaavien kohtien – esimerkiksi akupunktion, kompassin ja syömäpuikkojen – puuttumista Marco Polon teoksesta on selitetty mm. Rustichellon vaikutuksella, kopioijien virheillä, Marco Polon onnahtelevalla muistilla sekä sillä, että osia alkuperäiskäsikirjoituksesta olisi kadonnut jo varhaisessa vaiheessa. On myös esitetty, että teoksen aukot ja epäloogisuudet johtuisivat siitä, että Marco Pololla ei ollut korkeampaa koulutusta: hän ei ollut mikään *litteratus*. Erityisesti on tähdennetty, että Marco Polo oli osa mongolien yläluokkaista, kiinalaisilta suljettua hallintokoneistoa ja hän seurusteli lähinnä mongolien sekä hallintoon rekrytoitujen vierasmaalaisten, enimmäkseen persialais- ja turkkilaissukuisten muslimivirkamiesten kanssa. Silloin hänen ei myöskään täytyneet opetella vaikeaa kiinan kieltä. Näin Marco Polo olisi ollut sittenkin varsin etäällä kiinalaisesta kulttuurista – eikä hän ollut siitä edes erityisemmin kiinnostunut.

Toisaalta vaikka Marco Polo ei olisi käynyt koskaan Kiinassa, eikä hänen olisi silti pitänyt saada tietoa esimerkiksi kiinalaisnaisten sidotuista jaloista niin kirjallisista lähteistään kuin informanteiltaan. Teoksen aukot eivät ainakaan tässä mielessä riitä vielä leimaamaan sitä toisen käden lähteeksi.

Khubilain hovin korkea virkamies

Marco Polo kertoo 17 vuoden oleskelustaan Kiinassa mongolilaisen Yuan-dynastian aikaan vain niukalti. Hän selvittää olleensa lähellä suurkaani Khubilaita ja siten arvostetussa asemassa tämän hovissa Kanbalikissa (nyk. Peking). Mitään hänen Kiinassa oleskeluaan koskevia kiinalaisia saati mongolilaisia lähteitä ei ole kuitenkaan löytynyt.

Wood arvelee, että mikäli Marco Polo olisi ollut näin korkeassa asemassa ja matkustellut suurkaanin virkamiehenä ympäri Kiinaa, maan massiivinen byrokraatia olisi kyllä tuottanut tästä eksoottisesta länsimaalaisesta mainintoja lähteisiin aivan kuten Khubilain persialaisista sotilasasiantuntijoista ja intialaisista lääkäreistäkin. Mutta jospa Marco Polo liioittelikin asemaansa Kiinassa? Tätä näkökulmaa Wood ei tuo mielestäni esille riittävästi.

Sinologina Wood on suorittanut perusteellista kiinalaisten lähteiden kartoitusta. Hän vahvistaa monien aiempien tutkijoiden näkemykset siitä, että jotkut Marco Polon väitteet ja maininnat tekemisistään ovat silmännähdn virheellisiä. Marco Polo sekä hänen isänsä ja setänsä eivät olleet ensimmäiset Khubilain tapaamat läntiset kristityt. Marco Polo tuskin kävi mongoli-imperiumin pääkaupungissa Karakorumissa, eikä löydy todisteita siitäkään, että hän olisi ollut kolme vuotta kiinalaisen Yangzhoun suurehkon kaupungin kuvernöörinä. Edelleen on mahdotonta, että Polot olisivat neuvoneet mongoleja rakentamaan katapultteja, joilla eteläkiinalainen Xiangyangin piiritetty kaupunki saatiin lopulta vuonna 1273 antautumaan. Tuolloin he olivat vasta matkalla kohti Kiinaa.

Marco Polo selvittää teoksessaan, kuinka kaikki kolme Poloa lähtivät paluumatkalleen länteen meritse vuonna 1292. Matka taittui Persiaan laivalla, joka kuljetti mongoliprinsessaa "Levantin herran", Il-kaani Arghunin toiseksi vaimoksi. Monet tutkijat ovat ihmetelleet, että kiinalaiset ja persialaiset lähteet eivät kerro Polojen tai edes nimeltä mainitsemattomien lännen kristittyjen olleen näin arvovaltaisen joukon matkassa. On arveltu, että muslimit sensuroivat teksteistään pois heille itselleen epämieluisat läntisen kristikunnan edustajat. Wood kuitenkin päättää, että Marco Polo kertoi tässä vain uudelleen tuolloin hyvin tunnetun tarinan sijoittaen siihen itsensä ja kaksi omaistaan.

Marco Polon persialaiset yhteydet

Ranskalainen orientalisti Paul Pelliot havaitsi 1930-luvulla, että Marco Polon teoksen henkilö- ja paikannimet ovat lähinnä persiankielisiä (tai persiankielisessä muodossa) aina keisarin nimitystä myöten. Esimerkiksi kiinan- ja mongolinkielisiä paikannimiä ei löydy teoksesta lainkaan. Pelliot jätti kuitenkin teoksen aitouden epäilyjen ulkopuolelle. Persian kieli oli tuolloinen Aasian *lingua franca*, ja sitä osasi käyttää myös mongolien virkakoneisto, johon Marco Polokin lukeutui.

Woodin kiinnostava lisä Marco Polon teoksen aitouden arviointiin on persialaisten lähteiden esiintuonti. Hän nimittäin toteaa sen yhtäläisyydet sekä tangerilaisen arabin Ibn Battutan matkakertomuksen (n. 1355) että erityisesti Il-kaanien palveluksessa olleen persialaisen Rašidaddinin maailmanhistorian *J_mī at-Taw_r_h* (n. 1310) kanssa. Marco Polon ja Rašidaddinin teoksissa esiintyvät nimittäin osin samat paikannimet, tapahtumat ja myös muutamat yksityiskohtia koskevat virheet. Heidän kuvauksensa esimerkiksi Khubilain vaikutusvaltaisen, islamilaisen raha-asiaiministerin Ahmadin vuonna 1282 tapahtuneesta salamurhasta ovat samalla tavoin epätarkat.

Rašidaddin ei ollut käynyt koskaan Kiinassa, mutta hänellä oli käytettävissään Kiinaa tuntevia, ehkä kiinalaisiakin informanteja sekä myös Kiinaa koskevia kirjallisia lähteitä. Woodin mukaan näyttää siltä, että Rašidaddin ja Marco Polo hyödynsivät osin samoja, meille tuntemattomiksi jääneitä persialaisia tekstejä: lähinnä historiateoksia ja kauppiaille tarkoitettuja Kiinan-oppaita.

Marco Polon omaa teosta lukuun ottamatta ei ole olemassa edes epäsuoria todisteita siitä, että sen tekijä olisi ollut vuosien

1275–1292 aikana Kiinassa. Esimerkiksi Marco Polon säilyneessä perunkirjassa ei inventoida lainkaan Kiinasta peräisin olevaa esineistöä. Woodin mukaan hänen isänsä ja setänsä olivat kuitenkin olleet mongolien luona. Marco Polokin kertoo teoksensa prologissa heidän tavanneen Khubilain Karakorummassa 1260-luvulla. Niccolò ja Maffeo Polon mongoliyhteyksistä kertovat myös heidän hallussaan olleet, jonkun mongolihallitsijan myöntämät kultaiset paidat, rinnalla pidettävät levykkeet, jotka tarjosivat kantajilleen kaarin suojan sekä mongolien posti- ja kyytilaitoksen palvelut.

Wood kallistuu sille kannalle, että Marco Polo itse tuskin kävi kauempana kuin perheensä kauppa-asemilla Konstantinopolissa sekä Krimillä Soldaiassa (nyk. Sudak). Siellä hän keräsi Kiinaa ja yleensä Aasiaa koskevaa tietämystä kuin Herodotos konsanaan. Tätä työtä edisti hänen todennäköinen persiantaitonsa. Ainakin hänellä oli käytettävissään persialaisia informanteja, jotka kykenivät myös kääntämään hänelle persiankielistä kirjallisuutta. Voisi myös olettaa, että noilla tienoin liikkui kiinalaisia kauppiaita, ja Kiinasta esiintyi runsaasti suullista tietämystä – niin kulkupuheita kuin asiallistakin tietoa. Woodin käsitys vaikuttaa siinä mielessä oikealta, että Marco Polon on täytyntä myös kerätä aineistoa – kävi hän sitten Kiinassa tai ei. Hänen teoksensa on sen kaltainen, ettei se ole voinut syntyä pelkän sattumanvaraisen muistitiedon varassa.

Sepite vai arvokas lähde?

Keskiajan suosituin matkakertomus tai maailmankuvaus ei ollut kuitenkaan Marco Polon *Divisament dou Monde*, vaan englantilaisen aatelismiehen Sir John Mandevillen normanniranskaksi laatima matkakertomus *Voyage d'outre mer* vuodelta 1356, josta on olemassa n. 250 käsikirjoitusta.

1500-luvulla Mandevillen teos todettiin väärrennökseksi – sen salanimellä esiintynyt tuntematon tekijä oli lähinnä vain kopiointu ja yhdisteltyä tunteita lähteitä, joihin lukeutui myös Marco Polon teos. Todennäköisesti hän ei ollut käynyt koskaan Kyprosta kauempana.

Löytöretkien aikaan oltiin kuitenkin erittäin kiinnostuneita Euroopan ulkopuolisesta maailmasta. Sitä valaiseville tiedonlähteille oli kysyntää, ja Marco Polon maailmankuvaus sai paikata aitona lähteenä Mandevillen teoksen jättämän aukon. On paradoksaalista, että siihen asti Marco Polon teosta oli usein epäilty huijaukseksi ja että nyt 1900-luvulla siitä näyttää tulleen taas, ainakin osin, sepite.

Itse Kiinassa teoksen autenttisuutta ei ole asetettu kyseenalaiseksi. *Divisament dou Monde* käännettiin kiinaksi vuonna 1913, ja siitä lähtien kiinalaiset ovat juhlineet Marco Poloa Kiinan varhaisena läntisenä ystävänä, joka osasi antaa arvoa heidän kulttuurilleen.

Lännessäkin on silti sekä anakronistista että epäoikeudenmukaista kutsua Marco Polon teosta väärrennökseksi tai sepitteeksi. Keskiajalla käsitys autenttisuudesta oli aivan toinen kuin nykyään. Vaikka Marco Polo ei olisi koskaan käynyt Kiinassa, hän ei olisi itse mieltänyt teostaan väärrennökseksi. Sitä paitsi teoksen sisältö pitää varsin hyvin paikkansa – liioitellut ja kaikenlaiset tarinat olivat olennainen osa tuon ajan maailmankuvauksia ja matkakertomuksia. Teos sisältää myös runsaasti tietoutta, jota ei tunneta muista lähteistä. Sellaiseen lukeutuvat esimerkiksi kuvaukset muinaisen Pekingin jo hävinneestä asemakaavasta ja arkkitehtuurista. Siten se on joka tapauksessa erittäin arvokas mongolivallan aikaista Kiinaa, yleensä Aasiaa ja myös läntistä maailmankuvaa koskeva lähde, jolla on lisäksi ollut valtaisa jälkivaikutus.

Kissa pöydälle

Tutkijalle on kuitenkin lähdekriittistä merkitystä sillä, oliko *Divisament dou Monde* omakohtainen silminnäkijän kuvaus vai ei. Ymmärrettävästi ainakin osa niistä lukemattomista tutkijoista, jotka ovat perustaneet teesinsä Marco Polon teoksen aitouteen tässä suhteessa, seuraavat huolestuneina, ehkä jopa järkyttyneinä, sen uudelleenarviointia.

Kysymykseen teoksen aitoudesta silminnäkijän kuvauksena ei voi kuitenkaan antaa vielä lopullista vastausta – ei edes Frances Woodin tutkimuksen jälkeen. Hänen populaariloinen, tosin erinomaisesti kirjoitettu teoksensa niukkoine lähdeviitteineen ei riitä siihen vielä lainkaan. Wood esimerkiksi nostaa edeltäjistään esille oikeastaan vain Herbert Franken eikä hän esitele tarpeeksi oman teesinsä vastaisia argumentteja. Näin hän sivuuttaa suurelta osin Marco Polon teoksen aitoutta koskevan tieteellisen keskustelun. Sitä paitsi, eikö kompromissi olisi perustelluin ratkaisu? Marco Polo oli Kiinassa, mutta ei siinä asemassa eikä niin kauan kuin hän antaa kirjassaan ymmärtää.

Engelman lopullinen selvittäminen edellyttäisi kuitenkin huolellista teoksen eri käsikirjoitusten analyysia sekä eri kulttuuripiirien tuottamien lähteiden vertailua. Ehkä olisi myös löydettävissä uusia, erityisesti Venetsian Kiinan-suhteita ja -kauppaa koskevia lähteitä, joiden kautta Marco Poloa voisi lähestyä uudesta näkökulmasta. Olisi kai kysyttävä: missä kaikki kolme Poloa olivat ja mitä he ylipäättäneensä tekivät niiden 24 vuoden aikana? On silti varsin mahdollista, että kysymykseen ei saada koskaan vastausta – erityisesti jos Polot eivät olleet kovin korkealla Venetsian kauppiashierarkiassa.

Frances Wood on joka tapauksessa nostanut kissan pöydälle ja tuonut sen myös suuren yleisön tietoisuuteen. Jatkossa jokaisen tutkijan ja myös kriittisen lukijan on otettava jossain määrin huomioon Marco Polon teoksen luonne mahdollisena toisen käden lähteenä.

Fil. lis. Antti Ruotsala on Suomen Akatemian projektitutkija, joka työskentelee Helsingin yliopiston historian laitoksella.

Kirjoitus perustuu artikkeliin, joka on julkaistu Pentti Aallon 80-vuotisjuhlakirjassa "Samudraphena – valtameren vaahto. Kirjoitelmia itäisiltä mailta" (Toim. Harry Halén, Suomen Itämaisen Seuran suomenkielisiä julkaisuja no. 26, 1997); tässä yhteydessä on julkaistu myös artikkelin laajemmat kirjallisuusviittaukset.